

Claus D. Pusch (Freiburg im Breisgau)
Johannes Kabatek (Tübingen)

**Variació, estandardització, globalització:
fenòmens de convergència i divergència lingüístiques.
Introducció a la temàtica del volum**

Summary: This article serves as an introduction to the present volume and to the key concepts to which the subsequent contributions refer. After highlighting the importance of linguistic variation and variational approaches to language, the notions of linguistic divergence and convergence are introduced and commented on. In current research, these concepts are applied most frequently to the diatopic level of variation, with particular focus on con-/divergence as a result of interaction between dialect(s) and the standard variety of a language. With the advent of modern Nation-States since the 18th c., political border zones are the areas where dialect di-/conversion happens in the most salient way today. On the other hand, the development of modern (electronic) media fosters the dialect-standard dynamics (through vertical attraction / pressure), even if con-/divergent evolutions between geographically contiguous dialects (through horizontal dialect leveling) remain significant. In most recent periods, these processes have intensified through the effects of globalization, but taming efforts and even counter-reactions through what is called 'glocalization' are perceptible and may affect the future evolution of dialects and of the respective diasystems. [Keywords: Variation, language change, dialect convergence and divergence, standardization, dialect continuum, language of the media, globalization, glocalization]

1 *Varietas delectat*

La dita llatina que forneix el títol d'aquest paràgraf introductori val particularment per als estudis en lingüística: ja que sense variació en les llengües, aquesta disciplina tindria molt poca cosa per estudiar i explicar. En tot cas, la variació lingüística constitueix la *raison d'être* d'un nombre important de subdisciplines de la ciència del llenguatge, entre les quals destaquen la sociolingüística i la tipologia lingüística, i es troba al cor de molts conceptes i nocions bàsics de la lingüística en general. Simplificant i generalitzant bastant, es poden distingir dues aproximacions als fenòmens de variació lingüística: una que intenta explicar variacions dins del sistema d'una llengua o d'una varietat d'una llengua com a variable dependent de

factors intra- i –sobretot– extralingüístics com són, per exemple, l'edat, el sexe, el nivell d'educació o l'estatus socioeconòmic dels parlants que mostren, dins de la seva parla, aquests fenòmens de variació. Aquesta aproximació, que té una perspectiva bàsicament sincrònica, correspon a l'escola del variacionisme labovian, molt popular en els àmbits sociolingüístics americans però també en alguns països europeus. L'altra aproximació considera els fenòmens de variació més aviat en relació amb factors històrics que constitueixen, d'una banda, certes tradicions discursives i, d'altra banda, espais variacionals que es poden definir de manera geogràfica, social o situacional; espais o dimensions variacionals que constitueixen el que s'anomena l'‘arquitectura de la llengua’, un model que s'associa sobretot amb el lingüista Eugenio Coseriu i que té els seus adeptes a Alemanya i d'altres països europeus i llatinoamericans però que ha quedat pràcticament desconegut en la lingüística anglosaxona. Com que té en compte factors històrics, és d'aplicació més fàcil a fenòmens de variació en la diacronia, encara que s'apliqui també a la configuració ‘arquitectònica’ sincrònica de la llengua.

La variació caracteritza totes les llengües vives. Des d'un punt de vista estrictament estructuralista, un fenomen de variació sempre s'ha de considerar com a transitori, ja que el sistema de la *langue* –un “système où tout se tient” segons les paraules de Meillet– no hauria de permetre zones funcionals on més d'un element amb la mateixa funció sigui disponible. Si cada zona de variació dins del sistema d'una llengua tendeix cap a una ‘solució única’, una situació estable on ja no hi ha variació –una vista teleològica que segurament molts lingüistes no compartirien– també és evident que la desaparició de fenòmens variacionals s'acompanya del desenvolupament de nous fenòmens variacionals en altres zones del sistema de la llengua. I llavors es torna a sorgir la qüestió com s'explica aquesta dinàmica inherent a les llengües vives: per factors intrasistèmics o extrasistèmics, retòrico-textuals, situacionals, socioeconòmics, o altres?

Si s'adopta la visió sistemàtica de la *langue*, es pot opinar que la gènesi de fenòmens variacionals necessitaria un impuls ‘destorbador’ que ve de fora i que el contacte entre les llengües o entre varietats de (diferents o les mateixes) llengües seria o bé un prerrequisit o bé, com a mínim, un catalitzador de variacions. Si la variació ve ‘de fora’ (i evidentment el tipus i el caràcter d'aquest impuls extern queden per detallar amb més deteniment en cada cas estudiat), pot provocar processos que modifiquen parcial o significativament l'estructura de la varietat afectada, que llavors s'allunya del diasistema del qual forma part i / o de la seva configuració tipològica i de la seva posició diasistemàtica inicial. És en aquest cas que constatem

processos de divergència i de convergència lingüístiques, que es troben al centre d'interès d'aquest volum.

2 Les nocions de convergència i divergència lingüístiques: definició i camps d'aplicació

Definida de manera molt general, la convergència lingüística és “the enhancement of inherent structural similarities found between two linguistic systems” (B. Bullock i A. J. Toribio, *apud* Backus, 2004: 180), i la divergència lingüística seria aleshores el reforçament de dissimilituds estructurals inherents a dos sistemes lingüístics. Segons aquestes definicions, convergència i divergència són nocions relacionals que impliquen com a mínim dues varietats lingüístiques, que se semblen o s'allunyen cada cop més. S'ha de subratllar el ‘com a mínim’, perquè en la pràctica en les dinàmiques lingüístiques con- o divergents s'hi troben normalment implicades més de dues varietats; car, molt sovint, a mesura que una varietat s'apropa estructuralment a una varietat, s'allunya d'una altra (o de més d'una) amb la qual tenia característiques comunes abans. Els processos de convergència i divergència lingüístiques són doncs sovint entrelaçats i poden resultar molt complexos.

Que la divergència entre llengües o varietats d'una llengua sigui un procés de primera importància en el canvi lingüístic, això ja se sap des dels inicis de la lingüística moderna. La lingüística històrica i sobretot la lingüística indoeuropea té l'idea d'un seguit de ‘bifurcacions’ —és a dir de divergències estructurals— en el desenvolupament de les llengües com a base del seu model tipologico-genètic i el mètode historico-comparatiu que hi aplica. En aquesta perspectiva, les divergències representen alhora dissimilituds creixents entre una llengua en un estadi històric concret i en un estadi històric anterior de la mateixa —és a dir: divergència diacrònica— i un allunyament estructural entre diferents llengües / varietats provinents d'aquesta llengua en els seus estadis històrics anteriors, és a dir: divergència sincrònica. En el marc d'aquesta perspectiva històrico-genètica, el concepte de convergència s'introdueix sobretot amb la noció d'*Sprachbund*, és a dir: quan semblances entre llengües no s'expliquen (o no es poden explicar únicament) per filiacions historico-genètiques sinó parcial o sencera ment com a apropaments deguts a la proximitat geogràfica.¹ I és també en rela-

¹ Per una discussió crítica i actualitzada de la noció de *Sprachbund*, veg. l'article introductori dins Muysken (ed. 2008).

ció amb la variació geogràfica, al nivell diatòpic, que s'ha aplicat amb més freqüència i èxit el concepte de divergència / convergència en sentit sincrònic; a tal punt que els treballs sobre convergència i divergència lingüístiques focalitzen quasi sempre la con-/divergència dialectal.

Si tornem a les definicions esmentades a dalt això no pot sorprendre gaire. Segons Backus (2004), parafrasejant L. Sánchez, “areas of the grammatical system that are vulnerable to external influence are those that are similar but not identical across two languages” (*op.cit.*: 180). Si la convergència / divergència necessita (dis)similituds inherents als dos sistemes lingüístics afectats, les varietats dialectals són els millors candidats: “[t]he reference to partial similarity also helps to explain why changes seem to be more uninhibited if the languages are closely related, or dialects of the same language.” (*op.cit.*: 181) Tampoc és cap sorpresa doncs que els estudis més recents i més elaborats –sobretot a nivell de la teorització– sobre el tema s'interessen en la con-/divergència dialectal; pensem sobretot en els treballs de la xarxa de recerques internacional “The Convergence and Divergence of Dialects in a Changing Europe”, subvencionada entre el 1995 i el 1998 per la Fundació Europea de les Ciències (cf. Auer / Hinskens / Kerswill [eds. 2005] per una presentació d'aquesta xarxa prolífica). Com que un bon grapat dels articles en la present miscel·lània estudien fenòmens de variació i con-/divergència entre dialectes, val la pena presentar amb més deteniment aquest aspecte.

3 Convergència i divergència a nivell diatòpic

La presentació més completa del *state of the art* en els estudis de con-/divergència dialectals ens la proporcionen Hinskens / Auer / Kerswill (2005), incloent-hi i resumint-hi molts treballs duts a terme dins de la xarxa internacional esmentada suara. D'acord amb la definició general de Backus / Bullock / Toribio, aquests autors defineixen “[t]he notions of dc [dialect convergence] and dd [dialect divergence] [...] as the increase and decrease in similarity between dialects” (*op.cit.*: 1). Admeten que la terminologia generalment emprada és un xic ambigua perquè s'utilitzen ‘convergència’ i ‘divergència’ per parlar tant del procés com del resultat d'aquest procés d'assimilació/dissimilació en qüestió. Subratllen que en la seva accepció més general, els termes ‘con-/divergència’ designen processos d'una certa o, fins i tot, llarga durada, mentre que per parlar de l'assimilació o dissimilació momentània (‘short-term convergence / short-term divergence’), que els parlants poden practicar per raons pragmàtiques, es fa ser-

vir el terme d'acomodació (*op.cit.*: 5ss.). A més, subratllen el fet que el que compta en els estudis de con-/divergència dialectal és que hi hagi canvi lingüístic, tot i la importància que tenen els factors de variació i contacte lingüístic:

Research into dc and dd lies at the crossroads between contact linguistics and variationist linguistics, i.e. between the study of language change as a result of language contact and the study of language variation as a synchronic manifestation of language change, but without contact being implicated. (Hinskens / Auer / Kerswill, 2005: 16)

Els autors qüestionen la possibilitat de considerar con-/divergència dialectal independentment de l'estudi del canvi lingüístic en general:

It can be argued that dc and dd do not constitute autonomous, separate types of linguistic change in themselves; rather, they are epiphenomena, resulting from common processes of linguistic change. Processes of linguistic change resulting in dc or dd are sometimes internally motivated (and typically structurally directional, such as simplification, regularisation, and paradigmatic levelling). However, external motivations, particularly those pertinent to contact with other varieties of the same language (such as mixing, cross-dialectal levelling, and koineisation), seem to predominate. (Hinskens / Auer / Kerswill, 2005: 12)

La distinció entre factors interns i externs que s'uneixen per engegar processos de con-/divergència lingüístiques és molt important (cf. Turell, 2000). Correspon a la distinció entre conseqüències estructurals i conseqüències funcionals del canvi lingüístic que representen aquests processos i s'ha de tenir en compte quan s'estudien sociolingüísticament els resultats que es produeixen en la comunitat de parla afectada, que solen tenir un vessant psicològic i un vessant lingüístic (al nivell de la *parole*, en termes saussurians). Aquesta distinció es troba també en la discussió de dos processos afins a la con-/divergència lingüística, l'anivellament dialectal i la koinètzació, esmentats en l'última citació ja. Diuen Hinskens / Auer / Kerswill (*op.cit.*: 11):

Dialect levelling, the process which reduces variation both within and between dialects, is structural dialect loss. Functional dialect loss, the gradual giving up of the dialect in favour of another language variety, is often referred to as dialect shift. [...] Koineisation has been defined as the development through dialect mixing, simplification, and reduction of a regional lingua franca which incorporates features of various varieties.

Deixem de banda de moment el procés de formació de koinès; només cal subratllar aquí que en els processos d'anivellament dialectal i de koinètzació

ció, hi ha eliminació i creació al mateix moment: s'eliminen particularitats dels dialectes implicats però es crea una nova varietat, caracteritzada per un grau més elevat d'homogeneïtat (cf. *ibid.*). És el mateix entrellaçat de processos contraris –aquí de pèrdua i guany– que ja s'ha detectat en la interdependència entre convergència i divergència en general, resumida per Hinskens / Auer / Kerswill (*op.cit.*: 2) de la manera següent: “Sometimes dc and dd are two sides of the same coin.”

Per què els processos de con-/divergència lingüístiques es manifesten de manera particularment visible al nivell variacional diatòpic? O, més ben dit: perquè s'estudien amb més atenció al nivell diatòpic que no pas als nivells diastràtic o diafàsic? Això s'explica sense dubte parcialment per factors històrics de la ciència lingüística: la llarga tradició d'estudis dialectològics, sobretot en l'àmbit de les llengües europees, afavoreix aquesta perspectiva de recerques, posant a l'abast dels estudiosos una rica documentació diacrònica i sincrònica. D'altra banda, dins del conjunt variacional d'una llengua, anomenat –com hem dit– ‘arquitectura de la llengua’, són els dialectes les varietats més ben definides i més concretes, gràcies, sobretot, al seu arrelament espacial o territorial. Per això, tenen més constància històrica que, per exemple, certs registres o llenguatges d'especialitat, la qual cosa en facilita l'estudi. Finalment, i seguint sempre el model coseriuà dels nivells o dimensions variacionals, els dialectes constitueixen la base de l'edifici que és l'arquitectura de la llengua i per això participen molt sovint en processos dinàmics entre els nivells variacionals, el que Koch / Oesterreicher (1990), reprenent una proposta de Coseriu (1980), han captat amb la noció de ‘cadena variacional’ (‘Varietätenkette’): és molt freqüent que elements dialectals aconseguen un valor secundari com a marcadors de varietats diastràtiques i / o diafàsiques; o dit d'una altra manera: per explicar estructures i evolucions a aquests últims nivells variacionals, cal recórrer sovint al nivell variacional diatòpic. Els dialectes, que dins d'un diasistema o fins i tot dins d'un grup de llengües genèticament lligades s'organitzen en un continuum sense delimitacions clares, constitueixen doncs un espai variacional *par excellence*.

Un aspecte no sense importància per als estudis de la dinàmica variacional a nivell diatòpic, que és estretament lligat a la territorialitat dels dialectes, és la qüestió de les fronteres lingüístico-dialectals o les zones de transició. És allí que trobem situacions de contacte lingüístic a nivell dialectal. Tornarem d'aquí poc a aquest aspecte.

4 Convergència i divergència a nivell diastràtic i diafàsic

Com acabem de donar a entendre, la majoria dels estudis de con-/divergència lingüístiques es limiten a la perspectiva dialectal, mentre que els processos anàlegs al nivell de les varietats diastràtiques, és a dir: les formes variacionals de la llengua determinades per factors socioeconòmics o socio-identitaris resultants de l'adhesió de parlants a determinats grups socials, i a nivell diafàsic, és a dir: dels registres o estils de parla determinats pel context conversacional o les normes discursives situacionals, han quedat poc estudiats i mal descrits. Això té, al nostre parer, raons diverses, a començar amb la problemàtica de l'adscripció de les varietats no dialectals a una dimensió diasistemàtica precisa. Així, continua sent molt controvertida la qüestió si els llenguatges d'especialitat –els argots professionals– s'han de considerar varietats diastràtiques (d'un grup social definit per la seva activitat professional, com p.ex. els metges, els informàtics etc.) o com a varietats diafàsiques (registres utilitzats pels professionals en situacions comunicatives específiques), o com a un concepte intermig. Una altra raó de la dificultat de captar processos de con-/divergència a aquests nivells variacionals és que les varietats corresponents no són exclusives, contràriament al que –almenys normalment– és el cas al nivell diatòpic: mentre que un parlant d'un dialecte sol practicar únicament aquest dialecte i no pas diferents altres, els parlants participen a més d'una varietat social (perquè se solen integrar, en la xarxa social, a diferents grups socials) i, més clarament encara, tenen més d'un registre o estil al seu abast. A més, si ens mirem una varietat diastràtica com, p.ex., el llenguatge dels joves, si no és totalment exclosa l'opció que convergeixi amb un altre sociolecte com el llenguatge dels adults (o que en divergeixi), és molt més freqüent i empíricament accessible la convergència amb un registre com el llenguatge de la publicitat o la divergència amb un dialecte. Per això, no pot sorprendre gaire si els estudis variacionals als nivells diastràtic i diafàsic s'interessen més a la dinàmica que hi ha entre les dimensions variacionals que constitueixen l'arquitectura de la llengua –en forma de la cadena variacional mencionada abans– que no pas dins de les dimensions variacionals no dialectals.

5 Fronteres i llengües estàndards

Varietats lingüístiques amb arrels historico-genètiques comunes s'organitzen espacialment, com hem dit, en continua dialectals, i els canvis i peculiaritats estructurals sorgeixen de manera gradual. En aquesta situació, fronte-

res lingüístiques clares són molt difícils d'identificar; les diferències lingüístiques es manifesten fàcilment des d'una macro-perspectiva però ho fan amb menys claredat des d'una micro-perspectiva. M. L. Samuels (*apud* Hinskens / Auer / Kerswill, 2005: 21) descriu el continuum dialectal com a “a series of systems in which those nearest and most in contact show only slight differences, whereas the whole continuum, when considered from end to end, may show a large degree of total variation. Dialect continua are normally ‘horizontal’ in dimension [...] but in large towns they may also be ‘vertical’.” Si els lingüistes han delimitat fronteres lingüístiques fora de casos de zones de contacte entre llengües tipològicament distintes, com és el cas entre el basc i les llengües romàniques, ho han fet com a fronteres virtuals de feixos d'isoglosses relativament paral·leles, i doncs sempre de manera aproximativa. Fronteres lingüístiques amb traçats clars i amb constància històrica coincideixen sovint amb fronteres geogràfiques (topo-, oro- o hidrogràfiques), és a dir: amb cadenes muntanyoses elevades, aiguamolls, boscos de poca accessibilitat, etc. La importància que tenen aquestes fronteres naturals per als contactes lingüístics (i socio-culturals en general) queda controvertida, contràriament a la importància de les fronteres polítiques –límits entre territoris administratius contigus–, l'impacte de les quals, almenys pel que fa a períodes moderns i recents de la història, queda palès. Fronteres –siguin naturals o polítiques– “often have an effect on change”, tal com ho expliquen Hinskens / Auer / Kerswill (2005: 29), “leading mainly to dd between dialects on either side of the border, and simultaneously dc between dialects on the same side”, però els autors reconeixen que “[i]n Western societies, political borders, particularly state borders, may be most influential” (*ibid.*). Distingeixen entre quatre constel·lacions lingüístiques que poden caracteritzar el paper de les fronteres polítiques a Europa (*op.cit.*: 29–31), i en els quatre tipus de situacions la relació entre varietat(s) fronterera(/es) i llengua estàndard entre en el joc.

Auer (2005) desenvolupa una tipologia de cinc escenaris per descriure els repertoris caracteritzats per relacions específiques entre dialectes i varietats estàndards que hi ha, o hi ha hagut històricament, a Europa; en aquest treball cabdal, distingeix el que anomena el repertori de tipus Zero (“Type Zero repertoires”; *op.cit.*: 9ss.) de repertoris de tipus A, B, C i D. El tipus Zero es caracteritza per un estàndard exoglòssic, com era el cas del llatí o de l'antic eslau eclesiàstic en moltes zones de l'Europa medieval. No té rellevància pel tema aquí discutit si no és pel fet que sovint aquesta constel·lació (veg. la modelització gràfica a Auer [2005: 9s.]) afavoreix processos interns de koinètzació a nivell dialectal i de desenvolupament d'una llen-

gua comuna ('Gemeinsprache'), el que facilita el pas cap a un repertori de tipus A. Aquesta constel·lació es caracteritza per una "[m]edial diglossia [en el sentit restrictiu del terme segons Ferguson (1959); CP / JK] with an endoglossic standard" (*op.cit.*: 12). La idea bàsica d'això és que l'estàndard exoglòssic, d'ús exclusivament escrit i tipològicament bastant lluny de les varietats dialectals parlades, es veu substituït per un estàndard endoglòssic, doncs: provenint del mateix diasistema que els dialectes parlats però allunyat d'ells i usat principal o únicament en la llengua escrita. Els repertoris del tipus B representen una etapa més en el procés d'interacció (històrica) de l'estàndard i de les varietats diatòpiques, ja que correspon a una "[s]poken diglossia" (*op.cit.*: 15) en la qual es crea una varietat articulada oralment de l'estàndard abans només utilitzat a l'escrit. Les primeres instàncies d'aquesta constel·lació poden ser situacions de lectura pública de textos escrits, però, segons Auer, en la majoria de casos és molt més que això: "The shift from Type A to Type B implies a far-reaching re-orientation of behaviour, which goes far beyond the mere 'articulation' of a written language" (*op.cit.*: 16). Partint d'un estàndard oralitzat, es pot desenvolupar un estàndard oral, encara que aquest últim no acostumi a ser exactament l'equivalent vocalitzat de l'estàndard escrit, ja que "the spoken standard usually shows more inherent variability than the written one, and the two do not match completely" (*ibid.*). Del tipus B –de diglòssia oral– es pot passar –i a Europa ha passat amb freqüència (cf. Auer, 2005: 22)– al tipus C, que Auer anomena diaglòssia: "A diaglossic repertoire is characterised by intermediate variants between standard and (base) dialect." (*ibid.*) Per a aquestes formes intermèdies han estat proposats termes com 'dialectes regionals' o 'regiolectes'. L'espai 'vertical' entre dialecte(s) bàsic(s) i estàndard (seguint el model jeràrquic amb les varietats L and H introduït per Ferguson [1959]) s'articula, en aquesta constel·lació, en varis nivells superposats o, fins i tot, en un continuum estàndard / dialecte que abraça els dialectes primaris (varietats basilectals), koinès i estàndards regionals (varietats mesolectals) i l'estàndard originàriament d'ús exclusiu escrit i ara també oral (varietat acrolectal, si volem utilitzar aquesta tríade terminològica de la creolística). Un cas especial però significatiu, adduït per Auer en aquest context i exemplificat a través de l'holandès i de les llengües eslavas meridionals després de la desintegració de Iugoslàvia, és la desestandardització per dissociació d'estàndards ("de- and subsequent restandardisation" a través "the splitting off of a new national standard variety from another national standard variety" [Auer, 2005: 25]), la qual pot veure's fomentada pels anomenats estàndards regionals. L'últim cas, el tipus D de

la tipologia de Auer, és el de la pèrdua dels dialectes (basilectals), on l'autor distingeix dos subtipus D/1 i D/2; diu:

Both diaglossic and diglossic repertoires can lead to (base) dialect loss, or Type D repertoires. In the first case, the dialect is more and more infiltrated by standard features [> tipus D/1; CP / JK], in the second case, it is retained in a more conservative fashion, but it is used less and less [> tipus D/2]. (Auer, 2005: 27)

El model de Auer, tot i limitant-se a les constel·lacions dialecte / estàndard atestades a Europa, és molt dilucidant no només per les llengües que són al focus d'aquest llibre. És ben evident que l'estandardització, i els actors socials que hi col·laboren i difonen l'estàndard, tenen un impacte cabdal pels processos de con-/divergència lingüístiques que estem vivint, sobretot a nivell dialectal. L'estandardització –contràriament a la koinètzació que també pot aportar con-/divergència i anivellament dialectal però generalment sense que provoqui la desintegració del continuum dialectal i la desaparició de varietats basilectals– és un procés sociolingüístic i lingüístico-polític estretament lligat a la propagació del model d'Estat-nació i doncs un corol·lari del *nation building*, principalment a partir de concepcions de la Revolució francesa: “since the codification of a national language has often been looked upon as an important if not an essential step in nation building, the history of the standard variety and its status today usually reflects the way in which nation building has proceeded.” (Auer, 2005: 8) I si el perímetre d'acció d'una varietat estàndard no s'acaba necessàriament a les fronteres nacionals, sí que s'acaba el territori en el qual l'estatus d'aquest estàndard considerat 'nacional' es pot controlar, canviar o mantenir mitjançant accions de política i planificació lingüístiques. Referint-se a Sapir, Hinskens / Auer / Kerswill (2005: 31) resumeixen que les fronteres estatals, que han aconseguit el seu valor emblemàtic també gràcies al concepte d'Estat-nació, “tend to have unifying effects, although the linguistic unification is never absolute. The complement to this internal convergence is divergence at the borders, which destroys old dialect continua.”

6 L'escola i els mitjans de comunicació

Evidentment (ja ho hem esmentat més amunt), hi ha hagut con-/divergència lingüístiques abans de la creació dels Estats-nacions i de les varietats estàndards, sobretot a causa de contacte entre varietats veïnes. Hinskens / Auer / Kerswill (2005: 27) fan referència a un estudi en l'àmbit dels dia-

lectes gal·loromànics de A. L. Terracher del 1914, on deia que “l’agent destructeur de la morphologie des patois n’est pas le français, mais les parlers limitrophes”. El que ha canviat és que, des de fa un segle o un segle i mig, l’ímpetu per aquests processos sovint no és lateral, sinó que ve principalment ‘de dalt’. S’ha passat doncs d’una orientació horitzontal a una orientació vertical de la dinàmica i dels processos de canvi que en resulten, cosa que ha modificat profundament l’estructura dels continua dialectals (cf. cita de Samuels *apud* Hinskens / Auer / Kerswill, mencionada abans). Quins són els factors que han propulsat aquesta reorientació?

Generalment, se n’esmenten tres de principals: (1.) la mobilitat més forta, deguda als canvis socioeconòmics, al desenvolupament dels mitjans de transport i als processos de concentració demogràfica en nuclis urbans que s’ensegueix; (2.) el sistema educatiu més ben desenvolupat, amb escolarització quasi general; i (3.) la circulació més fàcil d’informació gràcies als mitjans de comunicació, impresos en un primer moment i electrònics en períodes més recents. Si la mobilitat de persones dins d’un territori pot dur a un anivellament lingüístic, no ha de ser necessàriament així; però el sistema escolar i els mitjans de comunicació no només tenen una força homogeneïtzadora ‘per casualitat’ o com a efecte col·lateral, sinó que aquesta homogeneïtzació lingüística o, dit d’una manera més prudent, la propagació d’una varietat estàndard forma part de la seva missió, de la seva raó de ser. L’accés a l’àmbit de l’educació i dels mitjans de comunicació (premsa, ràdio i televisió, però últimament sobretot també a les formes de comunicació per xarxa [‘computer-mediated communication’]) és un element clau en el procés d’elaboració de l’estatus d’una llengua –de l’“Ausbau” en el sentit de Kloss–,² i, que es vulgui o no, en aquest context “Ausbau” rima amb “Abbau”, ja que té repercussions inevitables a nivell del diasistema i, més precisament, al nivell diatòpic. És interessant observar que aquest punt crucial –acceptat per la majoria de les ‘grans’ llengües– provoca acres controvèrsies en llengües en les quals el procés d’elaboració d’estatus i de normalització és més recent, i més d’una contribució del present volum en dóna testimoni. A més, no cal oblidar que, en l’època contemporània, la mobilitat de persones, mercaderies i informacions i doncs l’abast de processos d’homogeneïtzació lingüístico-cultural no s’acaba a les fronteres polítiques dels Estats ni a les fronteres naturals dels continents sinó que a causa de la globalització resulta sent mundial.

2 Veg. ara Tosco (2008) i les contribucions del volum al qual introdueix, per una visió crítica i actualitzada del model klossià.

7 Globalització i glocalització

No és aquí el lloc adequat per discutir l'impacte de la globalització sobre la variació i la diversitat lingüístiques, ja que el concepte mateix de 'globalització' s'ha transformat en un argument *passé-partout* d'explicació ràpida –i sovint superficial– de tots els bens i, sobretot, de tots els mals. Ens n'adverteixen també Hinskens / Auer / Kerswill (2005: 36) quan opinen que “[i]t's too early yet to tell if the internationalisation of economic and administrative structures and the increase in international communication in present-day Europe will strengthen or weaken the traditional dialects”. En tot cas, la globalització és *percebuda* per molts individus com a amenaça de la diversitat i, més específicament, de la diversitat lingüística sobretot en l'àmbit de llengües com les que es tracten en aquest volum; i aquesta percepció provoca reaccions que el sociòleg i el sociolingüista no podem passar per alt. S'ha establert des dels anys 1990, sobretot amb els treballs de Robertson (1993; cf. també Robertson [ed. 2003]), el terme de 'glocalització' per a captar aquest procés de negociació de la globalització al nivell local i, en alguns usos del terme, de l'oposició al global des del fet local.

Aquesta dualitat del concepte de glocalització es manifesta també en la seva aplicació en l'àmbit lingüístico-variacional: mentre que Hinskens / Auer / Kerswill (2005: 36) subratllen el seu vessant 'negociador' quan diuen que “glocalisation describes the tempering effects of local conditions on global pressures”, Östman (2007: n.p.) va més lluny i diu que “[g]lobalization is a regionalization process, where the local perspective is given more attention than in processes of globalization that are manifested as levelling”. Si aquest autor no posa en dubte l'asseveració que la globalització fomenta l'anivellament lingüístic (“Dialect levelling is the result of globalization” [*ibid.*]), diu que la glocalització, entesa com a contra-procés de valoració del particular i de protecció de la diversitat, té també –en el context d'Europa almenys– els seus efectes d'anivellament, i això justament a causa dels canvis que s'han produït dins de l'espai variacional entre dialectes (basilectals) i estàndard, descrits per Auer (2005) i resumits en l'apartat 5. Diu Östman (2007: n.p.):

When people feel they have to speak 'better' [...] when they talk to prestige actors, this is due to 'vertical' pressure from above – linguistic manifestation: levelling. When kids from various neighboring dialects, e.g. at school, accommodate and adapt to each other, borrowing words from each others [sic] dialects, this is due to horizontal accommodation – linguistic manifestation: regionalization [...]. If one of the consequences of globalization is a local counter-reaction in the form of horizontal globalization whose overt

(linguistic) manifestation looks very much like the result of the vertical, global pressure, then at the level of the local, the two are hard to recognize and keep apart – by the community members (and others) – as what they are.

Per Östman, doncs, queda palès que els fenòmens de con-/divergència lingüístiques produïts per processos de contacte de llengües o varietats de llengües contigües, els que són deguts a la dinàmica inherent al diasistema i la seva arquitectura, i finalment els que són propulsats per la tensió entre varietats basilectals i estàndard es troben entrelaçats en una xarxa complexa de canvis la descripció de la qual resulta ser un repte important per la lingüística variacional i la sociolingüística. Si afegim a aquesta imatge ja prou complicada el fet que, en les llengües que ens interessen en aquest volum, hi ha no només la dimensió jeràrquica entre dialecte(s) i un estàndard que els ‘cobreix’ (segons la concepció klossiana), sinó que hi interfereix una altra llengua, dominant i de prestigi, que aporta la seva varietat estàndard la qual provoca més dinàmiques en relació amb la llengua no dominant, podem entreveure la complexitat de l’espai variacional a on s’inserixen els processos de con-/divergència lingüístiques en català, occità i basc que intenten d’elucidar les contribucions d’aquesta miscel·lània.

8 L’estructura del volum

Hem organitzat aquestes contribucions en grups basats en els grans lemes presentats i comentats en els paràgrafs anteriors. Així, obre el volum una secció de treballs intitulada “Variació i dinàmica lingüístiques: Aproximacions teòriques i reflexions metodològiques” en la qual Germà Colón discuteix l’antagonisme entre el que es pot considerar general i particular en el diasistema de la llengua catalana, sobretot amb vista cap a la normativització. Segueix el treball de Joan Argenter, que reprèn el tema de la normativització i s’interessa en la influència que poden tenir activitats estandarditzadores per a l’establiment d’un ordre social o sociolingüístic. Tracta, amb això, del paper que juga la varietat estàndard, en el cas concret del català, en el procés de *nation building*, tot i tenint en compte les particularitats que resulten de la disgregació administrativa que caracteritza el domini d’aquesta llengua, i les divergències ideològiques que s’hi constaten. L’article de Clàudia Pons presenta el vessant ‘universal’ en oposició al vessant particular(ista) del català a través de l’estudi de fenòmens variacionals fonètico-fonològics i morfològics des d’un punt de vista comparatiu amb altres llengües (veïnes o no) i ens forneix al mateix moment una introducció a la

Teoria de l'Optimitat (*Optimality Theory*) i als seus principis bàsics que serveixen per explicar aquests fenòmens variacionals intra- i intersistèmics.

El segon apartat està dedicat a “Fronteres lingüístiques i fronteres polítiques: casos exemplars”. Conté sobretot estudis de casos de con-/divergència lingüístiques en zones frontereres en un marc geogràfic concret, el Pirineu (incloent-hi el Prepirineu), frontera (parcialment) natural però sobretot frontera administrativa estatal, des de l'any 1659, entre Espanya i França. Montserrat Adam analitza els canvis que aquesta situació de frontera ha provocat en les parles de cinc comarques d'interior que, dialectalment, formen part del català central septentrional. Per al seu estudi, l'autora compara dades recollides per Antoni M. Alcover a principis del segle XX i dades pròpies de finals del mateix segle i demostra, mitjançant una metodologia elaborada que permet anàlisis molt diferenciades, que els trets típics es mantenen bastant en la part central de l'espai considerat —la comarca del Gironí— però que es perden a les zones perifèriques on hi ha convergència amb la varietat comuna i, sobretot, amb la varietat estàndard de caire barceloní. Maria Pilar Perea segueix una mica les mateixes pautes i compara també dades del Mossèn Alcover amb dades pròpies del final del segle XX per demostrar el canvi que està experimentant el català a la Catalunya Nord, és a dir en territori francès. Consta que hi ha, d'una banda, divergència amb els dialectes veïns al sud i, d'altra banda, convergència amb el francès, com a llengua de contacte i llengua socialment dominant, però també, i de manera no menys significativa, amb la varietat catalana estàndard que ve del sud de la frontera. Aitor Carrera també s'interessa en els efectes que ha tingut, en el segle passat, la frontera estatal entre Espanya i França, dedicant-se als canvis en les parles occitanes de la Vall d'Aran. Arriba a la conclusió que el límit administratiu que separa el Baix Aran de la zona gascona veïna, malgrat que existeixi des de fa tres segles i mig, ha tingut molt poca incidència sobre el continuum dialectal de l'occità gascó de la zona i que els canvis són molt recents i deguts al fet que la frontera, a més de ser una realitat política, en el segle XX s'ha convertit en una realitat socioeconòmica i que Aran, gràcies als nous eixos de comunicació per carretera, s'està obrint, lingüísticament parlant, cada vegada més a influències catalanes i castellanes provenints del sud. En el quart article d'aquesta secció, Mar Massanell estudia l'impacte de la frontera administrativa entre regions autonòmiques, i, en concret, de la que separa l'autonomia d'Aragó de la catalana. La frontera lingüística entre aquestes regions, sobretot en la seva part pirinenca, ha estat des de sempre un trencaclosques per als dialectòlegs ja que la zona de transició entre el català nord-occidental septen-

trional i l'aragonès constitueix un continuum dialectal exemplar, i una zona d'alt interès sociolingüístic (veg. Fort-Cañellas, 2007). L'autora estudia una zona catalanoparlant més meridional, la de les comarques del Matarranya (Aragó) i de Terra Alta (Catalunya); constata que la convergència del dialecte amb l'estàndard és bastant forta en el cas del vessant català, mentre que les formes dialectals tradicionals es mantenen bé del vessant (administrativament) aragonès, on l'estàndard, per molts parlants, no es considera com una varietat del propi diasistema sinó com a exoglòssic.

En l'apartat següent, intítulat "Contacte lingüístic, pressió de l'estàndard i percepció de la diversitat: exemples catalans, occitans i bascos", Josefina Carrera analitza diferents casos de variació fonètica o morfològica en un parlar de la zona de Lleida i demostra que no tots aquests fenòmens variacionals es perceben de la mateixa manera per part dels parlants. Alguns no es noten gaire, mentre que d'altres sí que es perceben i es categoritzen en relació amb la varietat de prestigi, que en el cas concret d'aquest parlar no sembla ser el català estàndard en la seva totalitat, sinó sobretot la forma escrita de la llengua. Ariadna Benet, Susana Cortés i Conxita Lleó, en la seva contribució, també es dediquen a fenòmens de variació fonològica, però, contràriament al treball de J. Carrera, els estudien en el context urbà de la ciutat de Barcelona, comparant dos barris on la presència del castellà i doncs l'impacte de contacte de llengües és bastant diferent. L'anàlisi de certs fonemes catalans considerats 'vulnerables' en els diferents grups generacionals dels dos barris ens fa saber que el grup d'edat més avançat els manté bastant mentre que en els grups més joves el manteniment depèn clarament de la intensitat del contacte lingüístic i del sector educatiu (guarderia, escola), el que explica que els nens vivint en el barri predominantment catalanòfon aconsegueixen graus de manteniment més elevats que la generació dels seus pares i parlen doncs fins i tot 'més tradicionalment'. El treball de Miren Lourdes Oñederra continua analitzant fets fonètico-fonològics, en el seu cas en l'àmbit de la llengua basca, introduint-hi elements explicatius sociolingüístics i actitudinals: descriu com certs sons emblemàtics del basc es valoren o es rebutgen per part dels parlants (sobretot dels parlants conscients 'militants') en funció de la seva proximitat o distància amb la llengua de contacte i de dominació diglòssica que és el castellà. Claudi Balaguer, per la seva banda, fa un repàs de l'estandardització de l'occità a França i avalua críticament els fenòmens de con-/divergència en el continuum dialectal occità que en resulta. Arriba a la conclusió que una certa tendència a la convergència a causa del contacte lingüístic permanent amb el francès sí que existeix, però que molts punts problemà-

tics i polèmics provenen de la fragmentació interna de la llengua i d'una estandardització no sempre coherent, el que deixa preveure, amb la poca presència social de l'occità, un futur incert per aquesta llengua.

En la secció “Convergència, divergència i els mitjans de comunicació”, Daniel Casals ens explica com han evolucionat les actituds de cara a la variació diatòpica en els mitjans de comunicació audiovisuals a Catalunya des del moment quan la Generalitat es va fer càrrec d'implantar una xarxa de programes de ràdio i televisió pública en la seva zona d'influència política. Descriu com s'ha passat d'un model de llengua que privilegiava un estàndard centrat en la varietat oriental central (barcelonina) a un model on totes les varietats geolectals –del Principat de Catalunya i també de les altres zones del domini català– siguin presents. Com hem indicat més amunt, els mitjans de comunicació audiovisuals són un dels epicentres des dels quals es difon l'estàndard oral. En un article complementari, signat pel mateix autor i per Oriol Camps, s'explica detalladament com s'assegura de la presència equilibrada i, al mateix moment, coherent dels diferents dialectes (orals) en els textos llegits o articulats més espontàniament a la radio, entre d'altres coses mitjançant l'eina informàtica *ésAdir*, tot i respectant la missió normativitzadora que tenen aquests mitjans de comunicació públics. Malgrat l'èxit d'aquest assessorament polilectal, els autors també esmenten els límits d'un tal projecte que s'expliquen en gran part per les necessitats del funcionament intern dels mitjans. Katharina Wieland s'interessa en el tracte que rep la parla dels joves, que l'autora classifica (contràriament al que hem proposat més amunt) com a varietat diafàsica, en els mitjans de comunicació audiovisuals a Catalunya. Exemplifica la tasca delicada dels periodistes i professionals de representar aquesta varietat, caracteritzada per molts fenòmens de contacte de llengua amb el castellà i per dinàmiques intrasistèmiques innovadores però no normatives, de manera autèntica sense perdre de vista la missió normativitzadora dels mitjans, esmentada suau; situació que inevitablement duu a un dilema.

En l'apartat final, “Política i planificació lingüístiques entre globalització i glocalització”, Llum Bracho estudia el camp onomàstic i, més específicament, la variació en l'ús d'elements toponímics en un corpus paral·lel de textos medio-ambientals. Demostra que els criteris que s'apliquen, pel que fa a la toponímia pròpia (sobretot al País Valencià) però també a l'adaptació (localitzadora) de topònims exoglòtics, són incoherents i fins i tot contradictoris. Anna Montesinos es dedica a un camp lèxic on l'efecte de la globalització i la influència de la llengua anglesa, com a vehicle lingüístic principal d'aquest procés, són particularment forts, és a dir: a la terminolo-

gia informàtica. Il·lustra que, en la creació de termes informàtics en català i castellà, hi ha tendències unificadores que es poden manifestar a través de préstecs, però també trobem nombrosos exemples de glocalització, amb solucions pròpies originals. Finalment, Christian Lagarde compara les dues campanyes de sensibilització a la normalització / normativització del català a Catalunya, la representada per la figura de *La Norma* dels anys 1980 i la de *La Queta* dels anys 2000. Arriba a la conclusió que les dues aproximacions a la propagació social de la planificació lingüística són força diferents (i, per això, han provocat reaccions i obtingut èxits molt diferents també), i que aquestes diferències són degudes, entre altres coses, al canvi socio-demogràfic que està vivint Catalunya actualment (cf. també Casesnoves Ferrer / Sankoff / Turell, 2006), notablement amb l'anomenada 'nova' immigració, i doncs, en última instància, per factors de globalització.

9 Agraïments

La majoria dels treballs publicats en aquest volum són versions revisades i actualitzades de conferències i ponències llegides en el marc de la secció de lingüística “Convergència dialectal i estandardització” del 20è Col·loqui Germano-Català / 20. Deutscher Katalanistentag que va tenir lloc a Tübinga del 23 al 25 de febrer del 2006.³ Hem de donar les gràcies a tots els participants d'aquesta secció pels comentaris, crítiques i idees que van contribuir durant les discussions; a Peter Auer (Friburg de Brisgòvia), com a convidat especial de la secció, que hi va presentar la seva tipologia de repertoris entre dialecte i varietat estàndard, resumida abans, per la seva participació a les discussions i a l'intercanvi científic en la secció; a l'equip d'organització local del col·loqui; a l'Institut Ramon Llull, que mitjançant el seu suport a l'Associació Germano-Catalana / Deutscher Katalanistenverband e.V. ha fet possible l'organització de la secció i de tot el col·loqui de Tübinga i la publicació d'aquest volum; i, finalment, a les i als col·legues

3 La contribució de Germà Colón constituïa la conferència inaugural d'aquest col·loqui, i hem considerat oportú mantenir el seu caràcter parcialment oralitzant, que deixa entreveure la situació de conferència, en la versió aquí inclosa. La ponència de Max Doppelbauer, “Dictamen' und die Reform des Autonomiestatuts in der *Comunitat Valenciana*”, s'ha publicat, amb el títol “Wie aus dem *valencià* eine eigene Sprache wurde. Kritische Analyse des *Dictamen* und des *Nou Estatut*”, en el volum 21 / 2008 de la *Zeitschrift für Katalanistik / Revista d'Estudis Catalans*. Les actes de la secció de literatura del col·loqui del 2006 “Literatura i traducció entre universalisme i particularisme” es van publicar en el volum anterior d'aquesta col·lecció amb el títol *Fronteres entre l'universal i el particular en la literatura catalana* (Aquisgrà: Shaker, 2007).

que han col·laborat en aquesta miscel·lània i que no han perdut paciència en el procés de publicació que, al final, ha trigat molt més del previst.⁴

No volem tancar aquest article introductorí sense recordar el nostre col·lega Andreas Wesch (1962–2008), eminent estudiós de la llengua catalana i amic des de fa molts anys. La secció de Tübinga va ser l'últim col·loqui de lingüística catalana on va poder participar activament.

Referències bibliogràfiques

- Auer, Peter (2005): “Europe’s sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations”, dins: Delbecque, Nicole / van der Auwera, Johan / Geeraerts, Dirk (eds.): *Perspectives on variation: Sociolinguistic, historical, comparative*, Berlín / Nova York: Mouton de Gruyter, 7–43.
- / Hinskens, Frans / Kerswill, Paul (eds. 2005): *Dialect change. Convergence and divergence in European languages*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Backus, Ad (2004): “Convergence as a mechanism of language change”, *Bilingualism: Language and Cognition* 7:2, 179–181.
- Casesnoves Ferrer, Raquel / Sankoff, David / Turell, M. Teresa (2006): “Linguistic shift and community language: The effects of demographic factors in the Valencian Region, Balearic Islands and Catalonia”, dins: Mar-Molinero, Clare / Stewart, Miranda (eds.): *Globalization and language in the Spanish-speaking world*, Basingstoke: Palgrave MacMillan, 197–219.
- Coseriu, Eugenio (1980): “‘Historische Sprache’ und ‘Dialekt’”; dins: Albrecht, Jörn / Lüdtke, Helmut / Thun, Harald (eds.): *Energie und Ergon. Sprachliche Variation, Sprachgeschichte, Sprachtypologie*, vol. 1, Tübinga: Narr, 54–61.
- Ferguson, Charles (1959): “Diglossia”, *Word* 15, 325–341.
- Fort-Cañellas, María Rosa (2007): “Sociolinguistics on the Aragon-Catalonia border”, *International Journal of the Sociology of Language* 184, 109–119.
- Hinskens, Frans / Auer, Peter / Kerswill, Paul (2005): “The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations”, in Auer / Hinskens / Kerswill (eds.), 1–48.

4 Hem d'agrair l'ajuda d'Inés Franco Plana (Barcelona) que va revisar lingüísticament aquest text. Evidentment, la responsabilitat per eventuais errors persistents és nostra.

- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (1990): *Gesprochene Sprache in der Romania: Französisch, Italienisch, Spanisch*, Tübinga: Niemeyer (traducció actualitzada al castellà: *Lengua parlada en la Romania: español, francés, italiano*, Madrid: Gredos, 2007).
- Muysken, Pieter (ed. 2008): *From linguistic areas to areal linguistics*, Amsterdam / Filadèlfia: Benjamins.
- Östman, Jan-Ola (2007): “‘The Nordic’ today: Glocalization and / or self-colonization” (conferència a la *10th International Pragmatics Conference*, Göteborg / Suècia, 8–13 de juliol).
- Robertson, Roland (1993): *Globalization. Social theory and global culture*, Londres *et al.*: Sage.
- (ed. 2003): *Globalization. Critical concepts in sociology*, Londres *et al.*: Routledge (6 volums).
- Tosco, Mauro (2008): “Introduction: Ausbau is everywhere!”, *International Journal of the Sociology of Language* 191, 1–16.
- Turell, M. Teresa (2000): “More on the interplay between internal and external factors: Dialect convergence and divergence of Catalan”, dins: Mattheier, Klaus (ed.): *Dialect and migration in a changing Europe*, Frankfurt am Main *et al.*: Peter Lang, 43–56.